

Analysis of the Specific Functions of the Mosque in Cultural and Strategic Governance with Meta-synthesis Approach

Samaneh Lajevardi¹

1. Assistant Professor, Department of Management, Faculty of Management, Damavand Institute of Higher Education, Tehran, Iran. Email: lajevardi2016@gmail.com

Volume info

Vol. 33
Series: 4
Winter 2026

Article Type

Research Paper

Article History

Received:
05 May 2018

Revised:
18 January 2020

Accepted:
18 January 2020

Published:
20 April 2020

ISSN – E-ISSN

ISSN: 2251-6980
E-ISSN: 2645-5234

Abstract

The mosque is an authentic and Islamic institution that has used less of its civilizational and social capacities to achieve cultural goals, and has had less opportunity for cultural and strategic governance. In this study, while collecting data using the interview tool, the content of scientific texts of related articles was collected and analyzed using the qualitative meta-synthesis approach that provides new knowledge through combining and comparing results. Findings extracted from 97 scientific documents from reputable scientific databases were reviewed, and with the final selection of 30 richer articles, the analysis was conducted based on the seven-step method of Sandelowski and Barso, and the dimensions and categories of cultural and strategic governance were calculated with a reliability of 83.7% of the Cohen's kappa index. The findings showed that for the specific functions of the mosque in cultural and strategic governance, 79 key concepts, 28 indicator categories, and 10 main dimensions can be explained, which are presented in the form of a schematic model. Of the main characteristics with the highest number of categories and concepts, “the capacity to realize transcendental culture” is dedicated. On the other hand, the dominant discourse of the interviews has resulted in the recognition of various missing links in the cultural governance of the mosque. Such as the absence of the links of “driving interactions between the executive, governance, and state with the mosque”, and “multidirectional interactions between the three original institutions”, and “coherent interactions between mosque agents”. The revelation of these missing links and other findings confirms and supports the strengthening of the mosque’s contribution to cultural and strategic governance.

Keywords: Mosque specific tasks; Cultural and strategic governance; Futurist interactions; Multi-directional interactions; Cohesive interactions.

Cite this Paper: Lajevardi'S. (2026). Analysis of the Specific Functions of the Mosque in Cultural and Strategic Governance with Meta-synthesis Approach. Journal of Islamic Management. 33(4), 245-274.
DOR: 20.1001.1.22516980.1405.33.4.5.5

Publisher:
Imam Hossein University.

©
The Author(s).

تحلیل کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی با رویکرد فراترکیب

سمانه لاجوردی^۱

۱. استادیار، گروه مدیریت، دانشکده مدیریت، موسسه آموزش عالی ارشاد دماوند، تهران، ایران.

Email: lajevardi2016@gmail.com

چکیده

مسجد، نهادی اصیل و اسلامی است که کمتر از ظرفیت‌های تمدنی و اجتماعی خود برای تحقق اهداف فرهنگی بهره گرفته، و فرصت کمتری در جهت حکمرانی فرهنگی و راهبردی داشته است. در این مطالعه، ضمن جمع‌آوری داده‌ها با ابزار مصاحبه، محتوای متون علمی مقالات مرتبط جمع‌آوری، و با استفاده از رویکرد کیفی فراترکیب که دانش جدید از طریق ترکیب و مقایسه نتایج را فراهم می‌کند، تحلیل شده است. یافته‌های مستخرج از ۹۷ سند علمی از پایگاه‌های علمی اطلاعاتی معتبر بررسی و با انتخاب نهایی ۳۰ مقاله غنی‌تر، تحلیل بر اساس روش هفت مرحله‌ای سندلوسکی و بارسو انجام شده و ابعاد و مقوله‌های حکمرانی فرهنگی و راهبردی، با پایایی ۸۳/۷ درصد از شاخص کاپای کوهن احصا شده است. یافته‌ها نشان داد برای کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی، ۷۹ مفهوم کلیدی، ۲۸ مقوله شاخص، و ۱۰ بُعد اصلی قابل تبیین است که در قالب مدل شماتیک ارائه شده است. از ویژگی‌های اصلی با بالاترین تعداد مقوله و مفاهیم، به «ظرفیت تحقیق‌بخشی فرهنگ متعالی» اختصاص دارد. از سوی دیگر، گفتمان غالب مصاحبه‌ها، به شناخت انواع حلقه‌های مفقوده در حکمرانی فرهنگی مسجد منتج شده است. مانند نبود حلقه‌های «تعاملات پیشران بین دستگاه‌اجرایی، حکمرانی و دولت با مسجد»، و «تعاملات چند سویه بین سه نهاد اصیل» و «تعاملات انسجام‌بخش بین کارگزاران مساجد». آشکارشدن این حلقه‌های مفقوده، و سایر یافته‌های این مطالعه، تقویت سهم مسجد را در حکمرانی فرهنگی و راهبردی تایید و حمایت می‌کند.

کلیدواژه‌ها: کارویژه‌های مسجد؛ حکمرانی فرهنگی و راهبردی؛ تعاملات پیشران؛ تعاملات چند سویه؛ تعاملات انسجام‌بخش.

سال و شماره

سال ۳۳، شماره: ۴

زمستان ۱۴۰۴

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

سابقه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۳۹۸/۱۰/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۲۸

تاریخ انتشار: ۱۳۹۹/۰۲/۰۱

شابا چاپی و الکترونیکی

شابا چاپی: ۶۹۸۰-۲۲۵۱

الکترونیکی: ۵۲۳۴-۲۶۴۵

استناد: سمانه، لاجوردی. (۱۴۰۵). تحلیل کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی با رویکرد فراترکیب؛

مدیریت اسلامی؛ ۳۳(۴): ۲۴۵-۲۷۴. DOR: 20.1001.1.22516980.1405.33.4.5.5

©
نویسندگان.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین(ع)

OPEN ACCESS

مقدمه

پیش شرط هر ارتقا، افزایش روح مشارکت جمعی و تامین امنیت روانی و اجتماعی است، و پیش شرط دستیابی به این توانمندی، وجود فضای مشترک گفتمان بین حوزه‌های سیاسی، رسانه‌ای، دانشگاهی و جامعه مدنی، با هدف ارتقای توانمندی‌های فرهنگی، اقتصادی، و اجتماعی در جوامع محلی و مناطق شهری است. وجود شبکه‌ای از مساجد برای هر منطقه شهری یا محله، ارتقادهنده معنویت و محافظت شهروندان از آسیب‌های روحی، و تامین منافع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مرتبط با دولت رفاه است. اهمیت نقش مسجد به عنوان جایگاه نشر ارزش‌های انسانی و تهذیب اخلاق، و همچنین تشویق علمی و عملی به مجاهده با ناهنجاری اخلاقی، و حمایت از عدالت اجتماعی و قوانین آن، احیای کارویژه‌های آن را الزامی می‌سازد.

مسجد به عنوان هسته مقاومت همه جانبه فرهنگی، سیاسی، امنیتی، و نظامی در مقابل دشمن اهمیت دارد و با محوریت نماز و ذکر در اجتماع مردم در مسجد، پایگاهی برای انواع و اقسام فعالیت‌های اجتماعی است که مهم‌ترین برنامه‌های فرهنگی اجتماعی آن، «فعال بودن پایگاه قرآنی، ارائه انواع خدمات اجتماعی، دفع و رفع آسیب‌های اجتماعی، ارائه خدمات آموزشی و مهارتی، فعال بودن مرکز مشاوره، مهارت‌آموزی و اشتغال‌آفرینی، فعال بودن مرکز نیکوکاری مساجد، و میزبانی از هیئات و تشکل‌های مردمی» است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۵). در واقع، حکمرانی خوب و ابعاد مشارکت و پاسخگویی آن، با کیفیت زندگی رابطه دارد (Erum et al., 2025:1) و کیفیت حکمرانی نیز با امید به زندگی ارتباط دارد (Cárcaba et al., 2017:1635). بنابراین به حاکمان، سیاستمداران، دولتمردان و خط‌مشی‌گذاران گوشزد می‌کند که همه خط‌مشی‌های نوشتاری و گفتاری، پیام‌هایی را به مردم منتقل می‌کنند و رابطه مردم با حکومت در پرتو تجربه خط‌مشی‌ها و پیام‌های دریافتی از آن‌ها، شکل می‌گیرد. پس کشورداران کشور اسلامی شرعاً موظف‌اند در تحریر این خط‌مشی‌ها هوشیارانه عمل کنند و بدانند که خط‌مشی‌هایی که تصویر عدالت در جامعه را زیر سوال می‌برند، اتحاد و همدلی مردم را نشانه می‌روند، مشارکت مردم را در کشورداری کم‌رنگ می‌کنند... باید از آن‌ها احتراز کرد (دانایی‌فرد و جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۸: ۱۹۰-۱۸۹).

لزوم بازنگری «شاخص‌های ارزیابی مسجد» و توجه به عملکرد کارگزاران مسجد مانند امام جماعت، مدیر فرهنگی و هیأت امنای مسجد، و برگزاری کرسی‌های علمی، تخصصی مربوط به وضعیت مسجد در

ایران، یا مسجدپژوهی و سیاست‌گذاری مناسب در حوزه دیپلماسی مسجد (فراسرزمینی)، راهبردهایی جهت ارتقای نقش و جایگاه مسجد است که به منظور احیای نهضت بازگشت به مسجد، و عامل مهم تشکیل امت واحده اسلامی است (گزارش رصد فرهنگی، ج ۴۵، ۱۴۰۲: ۵۲-۴۵). در این صورت، در نظام توسعه فرهنگ قرآنی و جامعه اسلامی، مسجد مکانی برای گفت‌وگوها و تضاروت افکار و اندیشه بین هیأت امنای مسجد و محله، امامان جماعت، سیاست‌گذاران و حکمرانی است تا توسعه توانمندی‌های فرهنگی و اجتماعی شهروندان، از طریق این اصیل‌ترین نهاد فرهنگی اسلامی فراهم شود.

در این مطالعه، اهمیت کارکرد فرهنگی و کارویژه‌های مسجد، و میزان اثرگذاری آن که دربرگیرنده ارزش‌ها، نگرش‌ها، رفتارها، و فرهنگ است، به‌عنوان هویت ملی موردنظر است و با توجه به اهمیت کارویژه‌های مساجد از منظر حکمرانی فرهنگی و راهبردی، واکاوی و تحلیل کارویژه‌ها از طریق محتوای علمی مقالات مرتبط انجام شده است، لذا هدف این مطالعه با استفاده از روش فراترکیب، تحلیل کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی در سطح جوامع محلی است. با این رویکرد، به این سوال پاسخ داده می‌شود که بر اساس محتوای علمی مقالات و از منظر مصاحبه‌های کیفی، کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی چیست؟ و چه دسته‌بندی از انواع مفاهیم، و چه محورهایی در مقوله‌ها را دربرمی‌گیرد؟

مبانی نظری

نقش مسجد در حکمرانی فرهنگی

حکمرانی فرهنگی به عنوان مفهومی که به تعامل میان قدرت، ارزش‌ها، و تولیدات فرهنگی اشاره دارد، جایگاه ویژه‌ای در مطالعات علوم اجتماعی و فرهنگی یافته است و فرهنگ، به ابزاری برای مدیریت جامعه، هویت‌سازی و ایجاد انسجام اجتماعی تبدیل شده است (ابراهیمی، ۱۴۰۲).

حکمرانی فرهنگی شامل سیاست فرهنگی ساخته شده توسط دولت‌ها است، اما به نفوذ فرهنگی اعمال‌شده توسط بازیگران غیردولتی و سیاست‌هایی که به‌طور غیرمستقیم بر فرهنگ تأثیر می‌گذارند، گسترش می‌یابد (ساده‌نژاد و نجاری، ۱۴۰۲: ۶۸). حکمرانی راهبردی^۱ نیز رویکردی در مدیریت و رهبری است که بر اساس هدف‌گذاری بلندمدت، برنامه‌ریزی دقیق و مشارکت ذینفعان،

1. Strategic Governance

بر اتخاذ تصمیمات آگاهانه و مبتنی بر اطلاعات، ارزیابی ریسک‌ها و فرصت‌ها و مدیریت تغییرات در محیط پیچیده تأکید دارد. در حوزه حاکمیت راهبردی، تخصیص منابع و تدوین استراتژی و این که چگونه اثربخشی هیئت مدیره‌ها در هدایت اجرای استراتژی ارزیابی شود، نیازمند سازگاری بین استراتژی‌هاست، و نیازمند توسعه مجموعه‌ای از معیارهای استاندارد برای ارزیابی اثربخشی هیئت مدیره‌ها در اجرای استراتژی است (اشمیت و براور، ۲۰۰۶: ۱۴). تورفینگ^۲ (۲۰۱۲) اشکال تعاملی حکمرانی را فرآیند پیچیده‌ای می‌داند که از طریق آن تعداد زیادی از بازیگران اجتماعی و سیاسی با منافع گوناگون با یکدیگر تعامل دارند تا بتوانند با استفاده از همکاری، مبادله و به کارگیری طیف وسیعی از ایده‌ها، قوانین و منابع، اهداف مشترکی را تدوین، ارتقا و قابل دستیابی کنند.

مسجد به مثابه محرابی برای محله، و شریف‌ترین جایگاه برای فرهنگ‌سازی و تهذیب محسوب می‌شود. اقدامات اخیر برخی امامان جماعت مساجد در شبکه‌سازی برای محله‌ها و تشکیل نشست‌های اخیر آنان با هدف تبادل نظر و شناسایی چالش‌ها و ارائه راهکارها متناسب با نیاز محله، بیانگر نقش مسجد در حکمرانی فرهنگی است (بیگدلی، ۱۴۰۴). شناسایی ظرفیت مساجد در سیاست‌گذاری و حکمرانی فرهنگی با هدف تامین نیاز خاص هر محله، از انتظارات خبرگان سیاسی کشور است. مانند انتظار دولت از مساجد برای شناسایی نیازهای معیشتی، درمانی، آموزشی هر محله در قالب نقشه راهی که چگونگی راهکارها نیز در آن تبیین شده است. لذا از اهداف مشترک مساجد و مراکز فرهنگی، ایفای مسئولیت اجتماعی و تکریم شهروند، و حمایت و مشارکت راهبردی برای کاهش تهدیدهای محیطی، اجتماعی است که سهم ارزشمندی در گسترش و تسری فرهنگ سالم، خانواده سالم، شهر و محله سالم دارد.

ارتقای سطح مشارکت و هم‌افزایی بین برنامه‌های مساجد و سایر سازمان‌های فرهنگی دولتی و غیردولتی، ضمن تحقق اهداف آن نهادهای حاکمیتی، چشم‌انداز امیدبخشی را برای تعاون و همکاری ترسیم می‌کند. مانند طرح پیوند مدرسه، مسجد، خانواده و جامعه محلی با هدف تعامل و پیوند پویا و سازنده بین آن‌ها، که در برخی شهرها از سوی وزارت آموزش و پرورش اجرا می‌شود و مدیران مدارس نقش محوری در اجرای موفق آن دارند. مساجد نیز برای ارتقای سطح بینش

1. Schmidt & Brauer
2. Torfing

علمی، سیاسی و اجتماعی دانش آموز، تقویت مهارت فردی و اجتماعی، تقویت وحدت و همبستگی مذهبی و تحقق آموزه‌های دینی و اجتماعی، نقش مهمی به عهده دارند. در شیوه‌نامه طرح پیوند مسجد، مدرسه و منزل (۱۴۰۳) برای بهبود عملکرد و جذب دانش آموز به مساجد، برخی راهکارهای عملی و آموزش در حوزه فناوری، مهارت زندگی، و... برگزاری اردوهای احیا و سازندگی در روستاها، تعریف شده است. اجرای موفق این گونه شیوه‌نامه‌ها، به حمایت‌های مادی و معنوی حاکمیت و دستگاه‌های اجرایی و حتی خیرین جامعه و محله نیاز دارد تا در راستای اجرای بهینه آن، نظارت بر حسن انجام کار و بازخورد نیز به‌درستی صورت گیرد.

آسیب‌های مداخلات اجتماعی در حوزه کارویژه‌های مسجد

یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های عالمان و مربیان تربیتی و فرهیختگان دینی، برنامه‌ریزی برای برقراری تعامل و پیوند پویا و سازنده بین مسجد و اقشار مردم و مراکز علمی و سیاستی است. نباتیان و نباتیان (۱۴۰۲: ۱۲۳) از دیدگاه متفکران مسلمان حکمران آورده «جامعه‌سازی و تمدن‌سازی مستلزم خودسازی و انسان‌سازی است و مسجد نقش بنیادی در تأسیس جامعه اسلامی دارد و می‌توان گفت جامعه اسلامی منهای مسجد امکان بروز و ظهور ندارد». مهری (۱۴۰۲) در مطالعه خود درباره مشارکت مردم جهت مقابله با آسیب‌های اجتماعی، به تدوین مدل نظری آن با روش کیفی پرداخته و عدم تحقق اهداف مساجد را پیامد واردشدن صدمه به ساختار آن‌ها در کشور شناخته است. خالقی‌پور و لطیفی (۱۴۰۲) نیز تحلیلی از اثرات سیاست‌ها بر مساجد و تاثیر مساجد بر روندهای کشور داشته‌اند.

همچنین آسیب‌های مداخلات اجتماعی از دیدگاه مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌ها، طیفی از موضوعات فرهنگی و راهبردی را دربرداشته که برخی از آن‌ها عبارتند از: «مسجد نهادی مردم‌محور است و بیش‌ترین و عمیق‌ترین ارتباطات مردمی با اقشار مختلف و اعضای خانواده در محله را دارد، اما ارگان‌ها و نهادهای فرهنگی (دولتی و خصوصی) و دستگاه‌های اجرایی، کمتر با مساجد تعاملات موثر دارند. همچنین عملکرد برخی فرهنگسراها، و سازمان‌های فرهنگی اجتماعی شهرداری‌ها که اقداماتی مشابه کارویژه‌های مسجد را طراحی و اجرا می‌کنند، کمتر همسو با اهداف فرهنگی مساجد است یا برنامه‌ها بدون مشارکت مساجد اجرا می‌شود، یا گفتمان‌ها و

تعاملات، کمتر به اقدامات عملی منجر شده است. فیلم‌های ارزشی با موضوعات احترام به والدین، و سایر نیاز فرهنگی برای خانواده کمتر تولید شده و بودجه‌های کمتر برای نشر ارزش‌های اصیل اسلامی اختصاص یافته، و با این که توزیع این تولیدات در مسجد، ابزاری تشویقی برای بهره‌مندی قشر جوان و فعال مسجد است، اما از مساجد به عنوان مرکزی برای توزیع تولیدات ارزشی و فرهنگی کمتر استفاده شده است. از سوی دیگر با افزایش شکاف اقتصادی بین قشرها، ارگان‌های رقیب مانند وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی، مدارس، وزارت کار تامین اجتماعی، وزارت نفت، وزارت بهداشت... که برخی کارویژه‌های مسجد را در برنامه‌ها و دستور کار خود دارند، دسترسی به بهترین امکانات دولتی، مکان‌های تفریحی، اردوها، باشگاه‌های ورزشی و... را در اختیار دارند، اما مساجد بسیار کمتر امکان بهره‌مندی رایگان از اموال دولتی و انفال را داشته‌اند» (شهابی، ۱۴۰۳، هرمزاده، ۱۴۰۳).

آموزش‌ها برای ایجاد یا افزایش همگرایی درونی بین کارگزاران مسجد (امام جماعت، هیات امناء، مدیر فرهنگی یا واحد بسیج) به روز نبود و از کارآمدی کمتر برخوردار است، تلاش لازم برای تصحیح قوانین یا تصویب قوانین جدید متناسب با شرایط کنونی در مساجد کمتر انجام شده، و نیز اقتداربخشی به حکمیت مرجع حل اختلاف، یا تصمیم‌سازی از طریق نمایندگانی از بین کارگزاران مسجد، کمتر مشهود است (هرمزاده، ۱۴۰۳). همچنین وجود برخی الگوهای بیگانه در فرهنگ آرمانی و باور کمتر برای مشارکت همدلانه مردم در ساختار دولت، ضعف آموزش و ضرورت ارتقای آگاهی هیات امناء، وجود بوروکراسی نماز (اقامه درون‌سازمانی)، وجود تعادل کمتر بین برنامه‌های نهادی شده و ضرورت بازنگری شاخص‌های ارزیابی مسجد، بازیابی مرکزیت مسجد برای عبودیت و حل مسائل خرد فرهنگی، مسئله بهره‌گیری کمتر از ساخت بنا برای درآمدزایی از مساحت بیرونی مساجد مانند ضرورت ساخت باشگاه فرهنگی (شهابی، ۱۴۰۳، هرمزاده، ۱۴۰۳، سلطانی، ۱۴۰۳)، و وجود تناسب کمتر بین نحوه ساخت یا مساحت برخی مساجد، و جمعیت هر منطقه شهری (میرزایی، ۱۴۰۰: ۱۴۹)، همچنین توجه به کلان‌روندهای اجتماعی، و تغییر جایگاه نهادهای اجتماعی در حل مسائل فردی، مانند جایگاه پدر و مادر، نهاد روحانیت، یا روحیات، شخصیت و میزان فعال بودن امام جماعت در رفع مسائل محله، یا نوع و سازوکار طراحی هیات امنای مسجد و محله، از گذشته تاکنون دستخوش تغییرات زیادی بوده و لازم است تاثیر آن‌ها در حوزه کارویژه‌های مسجد در نظر گرفته شود (جوانعلی آذر، ۱۴۰۴).

روش پژوهش

پژوهش حاضر با روش فراترکیب و با هدف کاربردی، توسعه‌ای انجام شده است. در این روش تحلیلی توصیفی، از اطلاعات و یافته‌های مستخرج از دیگر مطالعات مشابه، با هدف ایجاد دانش جدید از طریق ترکیب و مقایسه نتایج استفاده می‌شود. با بررسی نظامند محتوای متون علمی مقالات مرتبط در محدوده زمانی ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۳، مفاهیم کلیدی و مقولات شاخص درباره موضوع پژوهش شناسایی و مدل پژوهش ارائه شده است. برای اجرای روش در این فرامطالعه به نام فراترکیب، از مدل پر کاربرد هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) استفاده شده است.

فرانس^۱ (۲۰۱۴) در مطالعه خود نشان داد ۳۸ درصد پژوهش‌ها با روش فراترکیب نتوانسته‌اند تفسیر جدیدی از یافته‌ها ارائه دهند زیرا بررسی ژرفی از پژوهش‌های مرتبط و معتبر نداشته‌اند و فقط دسته‌بندی ساده‌ای ارائه شده و دسته‌بندی هدف پژوهش کیفی نیست. تنگ^۲ (۲۰۰۹) نیز امکان کشف و ایجاد یافته‌هایی برای پیشرفت دانش و توسعه نظریه‌ها را از مزیت‌های روش فراترکیب معرفی کرده است.

برای گردآوری هدفمند داده‌ها و تحلیل آن‌ها، ابتدا مقالات از پایگاه‌های علمی معتبر، مانند نشریات علمی پژوهشی دانشگاه‌های کشور و بانک اطلاعات نشریات کشور (مگ ایران)، از طریق جستجوی هدفمند درباره نقش کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی بررسی شده است، سپس شاخص‌های کلیدی و مفاهیم با توجه به میزان فراوانی آن‌ها، طبقه‌بندی، و بر اساس معانی کدها، دسته‌بندی مقولات در یک مفهوم مشابه انجام شده است، و مفاهیم قابل جمع، در مقوله‌های کلی‌تر قرار گرفته است.

در مقاله حاضر، برای تحلیل عمیق‌تر برخی مقالات منتخب، ۲۷ مصاحبه کیفی و نیمه‌ساختاریافته با خبرگان آگاه از موضوع انجام شد که ماحصل و گفتمان غالب آنان، به شناخت و کشف حلقه‌های مفقوده در حکمرانی فرهنگی مسجد، کمک شایسته‌ای نمود. مشخصات جمعیت‌شناختی خبرگان مصاحبه‌شونده عبارتند از: (جدول ۱)

1. France
2. Tang

جدول ۱. مشخصات جمعیت‌شناختی خبرگان مصاحبه‌شونده

متغیرها	ویژگی و مشخصات	فراوانی	درصد فراوانی
سمت اجرایی و جایگاه	عضو مرکز رسیدگی به امور مساجد	۴	۱۵ درصد
	عضو هیات علمی دانشگاه	۳	۱۱ درصد
	امام جماعت مسجد	۱۰	۳۷ درصد
	عضو هیات امنای مسجد و محله	۷	۲۶ درصد
	معاونت پرورشی و فرهنگی اداره کل آموزش و پرورش	۳	۱۱ درصد
تحصیلات	حوزوی و دانشگاهی، رشته علوم انسانی	۱۰	۳۷ درصد
	دانشگاهی، رشته علوم انسانی	۵	۱۹ درصد
	حوزوی	۱۲	۴۴ درصد
سابقه کار	۱ تا ۱۰	۲	۷ درصد
	۱۰ تا ۱۵	۲	۷ درصد
	۱۵ تا ۳۰	۷	۲۶ درصد
	۳۰ تا ۳۵	۱۶	۶۰ درصد
سن	۴۵-۵۴	۲	۷ درصد
	۵۵-۶۴	۷	۲۶ درصد
	۶۵-۷۴	۱۸	۶۷ درصد
جنسیت	زن	۰	۰
	مرد	۲۷	۱۰۰ درصد

به این ترتیب، مراحل اجرای گام اول تا هفتم روش عبارتند از: تنظیم سوال‌های پژوهش: ابتدا با طرح این سوال که دسته‌بندی جدید از مفاهیم و مقوله‌ها با محوریت کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی چیست؟ واکاوی و تحلیل کارویژه‌ها از طریق بررسی محتوای علمی مقالات مرتبط و از منظر دیدگاه‌ها در مصاحبه‌های کیفی، انجام شده است.

بررسی نظام‌مند متون: با توجه به پرسش‌ها و با جستجو در پایگاه‌های علمی معتبر، پنج امتیاز برای انتخاب مقالات و دسته‌بندی آنها با توجه به درجات کیفی (مقیاس کاسپ^۱) اختصاص یافت و مقالات براساس هدف، منطق روش، روش انتخاب نمونه، امتیاز ۱ تا ۵ داده شد و مقالات با مجموع امتیازات بالاتر، انتخاب شدند.

جستجو و انتخاب منابع و متون غنی: در مرحله شناسایی داده‌های ثانویه یا مقالات علمی از پایگاه‌های معتبر، تعداد ۹۷ مقاله در نظر گرفته شد که از این تعداد، ۵ مقاله از نظر موضوع کنار گذاشته شد، در مرحله غربالگری عنوان و چکیده نیز، ۲۱ مقاله، و در غربالگری مقدمه و نتیجه نیز ۷ مقاله حذف شده است. در مرحله ارزیابی کامل محتوا و صلاحیت سنجی نیز ۳۴ مقاله حذف شد و در نهایت تعداد ۳۰ مقاله از ۹۷ مقاله برای تجزیه و تحلیل باقی ماند.

استخراج اطلاعات: مقالات پذیرش شده در جدول دسته‌بندی، و با عناوین نویسنده، عنوان مقاله، روش و نام نشریه علمی نمایه شد تا تجزیه و تحلیل آنها انجام شود.

تجزیه، تحلیل و ترکیب یافته‌های کیفی: از روش سندلوسکی و باروسو (۲۰۱۷) برای تحلیل کیفی متون و استخراج مفاهیم استفاده شد و ابتدا کدهای استخراج شده بر اساس مفهوم آن مورد توجه قرار گرفت. سپس بر مبنای مشابهت مقولات، از مقولاتی که دربرگیرنده توصیف موضوع مطالعه است، دسته‌بندی انجام شد (جدول ۱)، و در مدل شماتیک (شکل ۱) ترسیم شده است.

مدل‌ها روابط اصلی بین اجزای پدیده‌ها هستند و نمایی کلی از واقعیت و روابط و آثار اجزای مختلف پدیده‌ها را نشان می‌دهند (الوانی، ۱۳۷۹: ۵۴) که در مقالات مشابه با روش فراترکیب نیز وجود دارد. در مطالعه حاضر، از بین انواع مدل‌ها، مدل ترسیمی یا شماتیک ارائه شده است. این نوع مدل، مانند نقشه، دارای کارکرد سازماندهی به معنای توانایی مدل در تنظیم و مرتبط ساختن داده‌ها و نشان دادن شباهت‌ها بین داده‌ها است و این امکان را فراهم می‌سازد تا از الگو و ساختارهای مشابه ساخته شده، برای درک بهتر یا یافتن ایده جدید استفاده شود.

کنترل کیفیت: برای درجه اعتبار مقالات، ضمن جستجو از پایگاه معتبر نشریات علمی، از الگوی کاسپ (۲۰۱۸) از نظر اهداف پژوهش، اعتبار روش مقاله انتخابی، صحت طرح پژوهش و فرضیه و ... صحت ابزار گردآوری، تجزیه و تحلیل مناسب، داشتن ارزش علمی یا کاربردی نتایج و

1. CASP

یافته در مقالات، کنترل کیفیت شده است. همچنین برای سنجش پایایی پس از کدگذاری اولیه، از مقایسه نظرات استفاده شد و توافق نسبی بالا بین دو کدگذاری از شاخص کاپا (از معیارهای ارزیابی اعتبار تحلیل‌های کیفی) تایید شد، که با نرم‌افزار Spss مقدار شاخص کاپا برابر ۸۳/۷ درصد محاسبه شده است.

همچنین ویژگی‌های اصلی، مفاهیم و مقولات در مدل شماتیک مطالعه حاضر (شکل ۱) بر اساس نظرات خبرگان (چهار عضو هیات علمی دانشگاه‌ها در تهران)، بررسی شد و اصلاح جزئی در برخی ویژگی‌ها و مفاهیم انجام شده است که مشخصات این خبرگان در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. مشخصات جمعیت‌شناختی خبرگان

ردیف	سمت اجرایی و جایگاه دانشگاهی	تحصیلات	سابقه کار خدمتی
۱	دانشیار دانشکده مدیریت، معاون پژوهشی و مدیرگروه	دکتری	۲۵
۲	استاد بازنشسته دانشکده‌گان مدیریت	دکتری	۳۵
۳	استاد دانشکده مدیریت و حسابداری، محقق و نویسنده	دکتری	۳۰
۴	استاد و مدیر گروه دانشکده مدیریت و اقتصاد	دکتری	۳۰

یافته‌های پژوهش

در این مطالعه با استفاده از روش فراترکیب، انواع راهبردهای احصا شده از متون درباره موضوع کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی، در قالب ۷۹ مفهوم، ۲۸ مقوله شاخص، و ۱۰ بُعد اصلی دسته‌بندی شده است. در این دسته‌بندی‌ها بر اساس میزان فراوانی و تکرار، مفاهیمی که بیش از سایر موارد آشکار شده است، به «ویژگی‌های اصلی: ظرفیت تحقیق‌بخشی فرهنگ متعالیه و مدینه فاضله (جامعه‌سازی اسلامی)، نهاد اصیل و اسلامی برای نظام مدیریت فرهنگی قرآنی، ظرفیت شبکه‌سازی برای گفتمان‌سازی فرهنگی، و آسیب‌شناسی اجتماعی بر اساس مداخلات اجتماع‌محور» اختصاص دارد، و کمترین موضوعاتی که در محتوای

علمی مقالات مورد بررسی قرار گرفته است، به ترتیب به مفاهیم و مقولات «تحول بخشی در سبک زندگی و توسعه فردی، و میزان توجه به ساختار اقتصادی مسجد، و میزان رعایت قوانین موجود داخلی، و واضع قوانین حقوقی شامل میزان استقلال در وضع قوانین داخلی» اختصاص دارد که بیانگر ضرورت تحلیل و واکاوی دقیق تر آن ها در پژوهش های آتی با روش شناسی جدید و متناسب با بافت گفتمانی پژوهش است.

فرا ترکیب پژوهش های پیشین در زمینه کارویژه های مسجد

در جدول ۳، انواع محتوای پژوهش های مرتبط با کارویژه های مسجد و نقش آن در حکمرانی فرهنگی و راهبردی، بر اساس ویژگی ها، مقولات و مفاهیم آن دسته بندی شده است.

جدول ۳. فرا ترکیب پژوهش های پیشین در زمینه کارویژه های مسجد

منابع	مفاهیم	مقولات	ویژگی های اصلی
قائدان، ۱۳۹۸	محل تصمیم گیری های سیاسی، اجتماعی و طرح مصالح مسلمین	محل ابلاغ پیام وحی، نمادها، مشاوره و...	ظرفیت تحقق بخشی به فرهنگ متعالیه و مدینه فاضله (جامعه سازی اسلامی)
	محل شکل گیری اجتماعات برادرانه		
لبخندق، ۱۴۰۲	تجلی کارکردهای عبادی، اخلاقی، تربیتی، علمی، آموزشی، تبلیغی، رسانه ای، اجتماعی و سیاسی، نظامی، امنیتی، قضایی، اقتصادی و توسعه سرمایه اجتماعی و فرهنگی	تجلی کارکردهای فرهنگی، سیاسی و اجتماعی	
	بسیج نیروهای اسلامی		
قرائتی، ۱۴۰۲	اقامه نماز، قرآن آموزی، محیط پاک اجتماعی، صیانت از جامعه		
مهری، ۱۴۰۲	مشارکت، همبستگی و کنترل اجتماعی و امنیت محله ای	تکوین الگوی بومی توسعه فرهنگی، اجتماعی محله	
مهدوی کنی و همکاران، ۱۳۹۶	مباحث بومی گرایی و هویت بخشی و احساس تعلق محله ای		
	تشکیل گروه های هنری		

منابع	مفاهیم	مقولات	ویژگی‌های اصلی
	توجه به ابعاد دینی و محلی در توسعه		
نباتیان و نباتیان، ۱۴۰۲	جامعه‌سازی	شخصیت‌شناسی	
	طراحی و تشکیل بانک آماری و اطلاعات	علائق و عقاید	
	برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری بر اساس فهم دقیق نیاز واقعی نمازگذار	جامعه و تقویت ظرفیت‌ها	
میرزایی، ۱۴۰۰	تلاش در پاکیزگی و غبارروبی در، دیوار، صحن و شبستان، نمای داخلی و خارجی	ارتقای بهداشت محیط و پاکیزگی و نظم محیطی	
	تعویض یا شستشوی منظم فرش‌ها و ضدعفونی وسایل و محیط نمازگزار		
فاطمی‌نیا، ۱۳۹۶	شکل‌دهنده ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارها	کارکرد و اثرگذاری فرهنگی	نهاد اصیل و اسلامی در حکمرانی فرهنگی
خیرآبادی و همکاران، ۱۳۹۸	وجود ظرفیت‌های تاریخی و تمدنی		
هدایتی و همکاران، ۱۴۰۱	سیاست‌گذاری فرهنگی اجتماعی		
	اثرگذاری در روح و معنای حقیقی برای افراد	محوریت فعالیت فرهنگی، اجتماع ی	
	بازاندیشی در باورها و کنش‌های اجتماعی		
مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۷	کارکردهای عبادی، فرهنگی، آموزشی و تربیتی، اجتماعی و سیاسی و تصحیح عقاید افراد جامعه	کارکردهای متناسب با نیازها و اقتضائات جامعه اسلامی	
خالقی‌پور و لطیفی، ۱۴۰۲	پاسخ‌گویی به مسایل و مشکلات فرهنگی		
	تقویت تعاملات انسانی با علمای مسجد		
جمشیدیها و آخوندی، ۱۳۹۵	وجود الگوی سنجش‌پذیر از فرهنگ اسلامی	الگویی قرآنی برای سنجش و ارزیابی دینداری	
	همسوسازی الگو با معیارهای دینداری افراد		
	مراتب دینداری در آیات قرآن کریم		
مهری، ۱۴۰۲	شبکه‌سازی بین گروه‌ها در مساجد	اعتمادسازی، پایدارسازی و شبکه‌سازی	ظرفیت شبکه‌سازی و گفت‌وگو
	آشناساختن خیرین و تشکیل گروه حامی		
مرکز رسیدگی به امور	اجرای پروژه‌های خرد محلی	شبکه‌سازی	

ویژگی‌های اصلی	مقولات	مفاهیم	منابع
فرهنگی و معرفتی	معرفت و فرهنگ	فراگیرسازی در زمان، جغرافیا برای اقشار	مساجد، ۱۳۹۷
		برنامه‌ریزی مشارکتی و کارفعال مستمر، و	
		تشکیل گروه‌های داوطلب از محله‌ها	
		گزارش‌دهی دستاوردها به ذی‌نفعان	
		پایدارسازی با تاسیس انجمن‌های محلی	
		پوشش آسیب‌دیدگان اجتماعی محلات	
		شبکه‌سازی، طراحی، راه‌اندازی سایت و نشریه	
شبکه‌سازی با رویکرد مدیریتی	تبیین ابعاد مدیریت فرهنگی، ارکان و شاخص‌ها برای امامان جماعت، هیات امناء، شورای فرهنگی، تشکله‌ها و کارگزاران، خادم و اهالی و نمازگزاران مسجد	مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۷	
مدیریت امکانات سخت‌افزار و تجهیزات	شفافیت در هزینه، بودجه و اعتبارات مدیریت حفظ، روزآمدی و کیفیت تجهیزات	مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۷	
کانون تفکری برای اندیشمندان اسلامی داخل و خارج	ارتباط‌دهنده تمدن اسلامی با مراکز فکری و فرهنگی کشورها	گفتمان اندیشمندان در فلسفه، عرفان، کلام...	جوادی آملی، ۱۳۹۵
		ایجاد رابطه قوی بین حوزه اسلامی و حوزه‌های علمیه و مساجد	
		محوریت نشر علم و مناظره‌های مکتب امام صادق (ع)	
	ترویج فرهنگ رضوی امام‌رضا (ع) با اصول اخلاقی، علمی و فنی	ترویج فرهنگ رضوی، تشکیل مراکز و مجالس علمی و مناظره با رهبران ادیان	
	تربیت نخبه و شاگردان، و نشر علم در جهان، تقویت و تشویق تفقه در دین		
ظرفیت هویت‌سازی	تعمیق و تقویت ارزش‌ها بر	راهبردها، برنامه‌ها و اقدامات افزایش مشارکت نوجوانان و شبکه‌سازی	گزارش رصد فرهنگی، ج ۴۵ و ۴۶، ۱۴۰۲

ویژگی‌های اصلی	مقولات	مفاهیم	منابع	
ایرانی اسلامی برای جوانان	اساس نیاز نوجوانان	فعالیت‌های اجتماعی، آموزشی تقویت روحیه جهادی در امامان جماعت مساجد	یداللهی و سعیدی، ۱۴۰۲	
	برقراری فضای کار اشتراکی	توجه به اولویت‌های رسانه‌ای و اقتضائات		
		تقویت ایده «هیئت- مسجد در محلات»		
		توجه به تنوع فرهنگی		
		تثبیت و رشد علاقه به فرهنگ اسلامی		
		رفع موانع فعالیت جوانان		
کتیبه‌های معارف قرآنی و ترویج فرهنگ اسلامی	جاذبه عرفانی و شاخص‌های معماری اسلامی	مضامین توحید، خداشناسی، عناصر معنایی قرآنی، و مضامین انسان‌سازی در کتیبه‌ها	رحیم‌نیا و همکاران، ۱۴۰۱	
		وسعت کالبدی و معنایی ایجاد همبستگی		
	کتیبه‌های برنامه عبادی، اخلاقی و نیایش	راه‌شناسی، اخلاق و احکام فردی و اجتماعی، تاریخی و بیان صفات دعوت‌کنندگان به توحید، ایمان و اعتقاد به معاد، نبوت و بعثت		
معارف قرآنی و ترویج فرهنگ اسلامی	کتیبه‌های قرآنی، رسانه‌ای برای هدایت از طریق انواع مضامین و قداست	انعکاس شرایط سیاسی، اجتماعی هر دوره در مضامین کتیبه‌ها	حسینی و همکاران، ۱۴۰۲	
		ترویج اندیشه وحدت‌گرایانه در تمدن اسلامی		
		تکوین آرامش روانی و ارتقای حس قدسی بنا	باوندیان، ۱۳۹۶	
		ترویج فرهنگ اسلامی، تذکار و تفسیر آیات	ریاحی، ۱۳۹۹	
		بهره‌مندی از معنای نمادین رنگ در روان انسانی و زبان جهانی رنگ	عقیلی و همکاران، ۱۴۰۱	
جاذبه بصری در نما، انتخاب رنگ برتر				
تحول سبک زندگی و توسعه فردی	ارتقای کیفیت سبک زندگی	هم‌افزایی اضلاع تربیتی مسجد، مدرسه خانواده و محله	شریف فرد و همکاران، ۱۳۹۹	
		گسترش اعتماد به خیر، عدالت هستی و عظمت زندگی	شریف فرد و لطیفی، ۱۴۰۲	
		جامعیت تربیتی و تشکیلاتی		

منابع	مفاهیم	مقولات	ویژگی‌های اصلی
	تیین روح تربیت صحیح در هر زمانه و نسل رها سازی از زنجیره عادات و عرف نکوهیده	نشر حکمت‌ها با محور سبک زندگی	
زمانی و نورائی، ۱۴۰۲	آموزش از راه الگوسازی از سیره نبوی		
رئسی، ۱۴۰۳	محل تعامل مردم با برخی مسئولان دولتی و برگزاری مراسم‌های ملی محل ملاقات خادمان دولت با مردم	قداست مکانی و تجدید بیعت با شهدای محراب	محراب شهدا
	آموزش حقوقی رفع تعارضات	میزان استقلال در وضع قوانین	
مهری، ۱۴۰۲	آموزش حقوقی رفع چالش اقتصاد داخلی مسجد	ساختار اقتصادی مسجد	واضع قوانین حقوقی
	سامان‌بخشی، تصویب و نهادینه‌سازی قوانین داخلی مسجد	میزان رعایت قوانین موجود	
هرمزاده، ۱۴۰۳ شهابی، ۱۴۰۳ صمیمی، ۱۴۰۳ سلطانی، ۱۴۰۳	اصلاح ضعف آموزش و آگاهی هیات امناء ضرورت تعادل بین برنامه‌های نهادی‌شده بازنگری شاخص‌های ارزیابی مسجد	چالش مداخلات اجتماع‌محور	آسیب‌شناسی اجتماعی بر اساس مداخلات اجتماع‌محور
هرمزاده، ۱۴۰۳	اصلاح ضعف باور مردم و همدلی برای مشارکت در ساختار دولت شناسایی حلقه‌های مفقوده		
جعفری، ۱۴۰۲	رفع بوروکراسی نماز (اقامه درون‌سازمانی)		
جمشیدیها و آخوندی، ۱۳۹۵	بازیابی مرکزیت مسجد برای عبودیت حذف الگوهای بیگانه از فرهنگ آرمانی اسلام دشواری درک متقابل و فاصله مراتب دینداری	تعاملات غیررسمی و سودجویانه	
میرزایی، ۱۴۰۰	میزان تناسب ساخت مسجد با جمعیت محله میزان تناسب فضای سبز و مساحت مسجد	تناسب جمعیت با ساخت مسجد	

بر اساس یافته‌ها، اولین ویژگی اصلی مسجد، «ظرفیت تحقق مدینه فاضله و فرهنگ متعالیه (جامعه‌سازی اسلامی) (با ۵ مقوله و ۱۲ مفهوم)»، «نهاد اصیل و اسلامی برای نظام مدیریت فرهنگی (با ۴ مقوله و ۱۲ مفهوم)، ظرفیت شبکه‌سازی و گفتمان‌سازی فرهنگی و معرفتی (با ۳ مقوله و ۱۲ مفهوم)، کانون تفکری برای اندیشمندان اسلامی داخل و خارج (با ۲ مقوله و ۶ مفهوم)، هویت‌سازی ایرانی اسلامی برای جوانان (با ۲ مقوله و ۷ مفهوم)، تبیین‌کنندگی کتیبه‌های قرآنی از معارف قرآنی و... (با ۳ مقوله و ۹ مفهوم)، تحول‌بخشی در سبک زندگی و توسعه فردی (با ۲ مقوله و ۵ مفهوم)، محراب شهدا (با ۱ مقوله و ۲ مفهوم)، ویژگی واضع قوانین حقوقی (با ۳ مقوله و ۳ مفهوم)، و آسیب‌شناسی اجتماعی بر اساس مداخلات اجتماع محور (با ۳ مقوله و ۱۱ مفهوم) شناسایی شده است. در ادامه، به تفسیر آن‌ها بر اساس محتوا و متون مقالات مرتبط پرداخته می‌شود:

۱. بُعد تحقق فرهنگ متعالیه و مدینه فاضله (جامعه‌سازی اسلامی): پیامبر (ص) با ساخت مسجد جامع در مدینه که محوریتی توأمان دینی و سیاسی داشت، کوشیدند تا آموزه‌های دینی را در طراحی فضای شهری و معماری بناها و نیز مناسبات اجتماعی به کار برند... و مسلمانان را در بُعد ایمانی با یکدیگر متحد سازند... لذا مدینه به یک شهر اسلامی با مبانی توحیدی و آرمانی تبدیل شد (قائدان، ۱۳۹۸: ۱۰۷). آنچه در انسجام‌بخشی دیدگاه هیات‌امنا، پایگاه بسیج، و امام جماعت و کانون‌های فرهنگی مساجد اهمیت دارد، شناسایی بیش‌تر ظرفیت بالقوه و بالفعل آن مسجد در منطقه آن است. وجود امکانات خاص و موجود هر محله، مبنای همسویی و توافق در تصمیم‌گیری برای توسعه آن مسجد و اتخاذ راهبردهای متناسب با محیط و شرایط خاص آن است (شهابی، ۱۴۰۳). اقامه نماز، قرآن‌آموزی و انس با قرآن، محیط پاک اجتماعی، و صیانت از جامعه، از کارکردهای محوری مسجد است (قرائتی، ۱۴۰۲: ۱۸۵). مهدوی‌کنی و هرندی (۱۳۹۶) آورده‌اند که برخی مساجد نتوانسته‌اند زمینه‌ها و ابعاد توسعه فرهنگی اجتماعی محله‌ای را به صورت ایده‌آل، نقش‌آفرین و اثرگذار ایفا نمایند. از عوامل مهم اثرگذاری برخی مساجد در سطح محله، افزایش وحدت و همبستگی محله‌ای، زمینه‌سازی برای افزایش تعاون و مشارکت، و تقویت هویت و تعلق محله‌ای، شناخته شده است.

۲. بُعد نهادی اصیل اسلامی در حکمرانی فرهنگی: نقش راهبردی هیات امنای مسجد و هیات امنای محله (سرای محله) در رفع مسائل اجتماعی، فرهنگی، تربیتی و ... و نیز نقش

بی‌بدیل امام جماعت مسجد از نظر اختصاص وقت و تلاش در اجرای مهم‌ترین امور، در رفع مشکلات و مسائل آن محله اثر داشته و میزان مشارکت بیش‌تر مردم و در نهایت تحقق حکمرانی فرهنگی را تسهیل می‌کند. از سوی دیگر، ارزیابی عملکرد نماینده مرکز رسیدگی به امور مساجد در هیأت امنای هر محله و نیز ارزیابی عملکرد امام جماعت، تحقق حکمرانی فرهنگی را تقویت می‌کند (حیدری، ۱۴۰۴). در سطح جوامع محلی، اصیل‌ترین نهاد فرهنگی که دارای ظرفیت‌های تاریخی و تمدنی فراوانی برای دستیابی به اهداف فرهنگی نظام اسلامی است، مسجد است و شکل‌دهی به باورها، عادات و کنش‌های اجتماعی با محوریت مساجد، و با توجه به کارکردهای آن صورت می‌پذیرد (خیرآبادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲) و مساجد جامع، همواره مهم‌ترین فضاها ی آیینی-اجتماعی در جهان اسلام بودند (هدایتی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۴۷).

۳. بُعد ظرفیت شبکه‌سازی و گفتمان‌سازی فرهنگی و معرفی: فرهنگ مجموعه‌ای از عقاید نیست، بلکه مجموعه‌ای از اعمال در گذر زمان است. فرهنگ می‌تواند مانع ساختاری به ظاهر شکست‌ناپذیر زمانه را درهم بشکند و رفتار نظام‌های اجتماعی را دگرگون کند. از منظر جامع‌تر، فرهنگ قدرت نهفته عالم هستی است (هاروویتز، ۱۴۰۲: ۲۲۶). جلب مشارکت خبرگان در مراکز علمی و مراکز عبادی مانند مساجد، از طریق آموزه‌های قرآنی و جهت‌بخشی به فعالیت‌های علمی و پژوهشی با هدف تامین نیازهای جامعه، نیازمند سازوکارهایی مانند تاسیس انجمن علمی مشاغل قرآنی در مساجد و طراحی و اجرای برنامه‌ها، ترویج سند و اقدامات در سطوح تخصصی و عمومی است (مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۷).

۴. بُعد کانون تفکری برای اندیشمندان اسلامی داخل و خارج: پیش از وجود علوم و فلسفه غرب، ایران اسلامی دانشمند، دانشگاه، و مرکز فکری و فرهنگی داشت و متمدن محسوب می‌شد... در بخش‌های فلسفه، عرفان و کلام ضمن استمداد از علوم وحیانی، تضارب و تناقض آراء و ترجمه افکار باعث شد، رابطه قوی بین حوزه اسلامی و حوزه مغرب زمین و یونان آن روز برقرار شود. ابتدا ما افکار افلاطون، ارسطو و جالینوس را وارد کردیم، پس از تضارب آراء، انسانی که به جای ارسطو نشست، فارابی شد، انسانی که به جای جالینوس نشست، زکریای رازی شد؛ طولی نکشید که بوعلی سینا آمد و به تنهایی هم به جای ارسطو و هم به جای جالینوس نشست که هم فیلسوف بود و هم طبیب... (آیت‌الله جوادی آملی، ۱۳۹۵). مکتب امام صادق (ع) و مجالس مناظره

امام‌رضا (ع) نیز، از مراکز تفکر است که با برگزاری مباحث علمی و تربیت شاگردان، برکات عظیمی برای اسلام داشته است. در فقه امام صادق (ع) هنوز علوم دسته‌بندی نشده بود. حدود ۱۳۲ هجری قمری در دوره خلافت بنی عباس، فرصت مناسبی برای امام صادق (ع) فراهم شد و امام مدرسه خود را دایر کرد. شیخ مفید می‌گوید در مکتب این امام، ۴۰۰۰ نخبه و شاگرد تربیت شد که موفق به نشر علم در جهان شدند (فاطمی‌نیا، ۱۳۹۶).

۵. بُعد ظرفیت هویت‌سازی ایرانی اسلامی برای جوانان: در این بعد، ابتدا باید مسجد به عنوان بنیان هویتی فرهنگ ایرانی-اسلامی مورد تاکید سیاستگذاران فرهنگی قرارگیرد و کارگروه‌ها و برنامه‌های فعال برای نیازهای متنوع افراد و اقشار مختلف همراست با هویت مسجد تشکیل گردد تا نهادهای هویت‌سازی ایرانی-اسلامی منطبق با افراد و شاکله آنان صورت‌پذیرد (گزارش رصد فرهنگی، ج ۴۶، ۱۴۰۲: ۴۵). از بُعد فردی، به فرمایش امام علی (ع) حضور و انس با مسجد، دستیابی به هشت جزء اساسی را فراهم می‌کند. «به دست آوردن برادری به سبب خدا، کسب دانشی جدید، یا آیتی محکم، یا رحمتی که امید و اشتیاق داشته، یا سخنی که او را از تباهی و شکست رهانند، یا شنیدنی‌هایی که او را به هدایت رهنمون سازد، یا آن که گناهی را از ترس و یا شرم ترک نماید (دیلمی، ۱۳۶۷: ۳۶۵). از بُعد جمعی نیز، با هدف هویت‌سازی ایرانی اسلامی برای جوانان، به «شبکه‌سازی مساجد (حضور و مجازی)، مرکزیت یافتن مسجد در فعالیت‌های اجتماعی مانند خدمات اجتماعی و آموزشی، باز یافتن مرکزیت مسجد برای عبودیت، تدوین برنامه‌های منسجم و بازی‌های آموزشی، توجه به اولویت‌های رسانه‌ای متناسب با اقتضائات کنونی، تقویت ایده هیئت-مسجد در محلات و...» تاکید شده است (گزارش رصد فرهنگی، ج ۴۶، ۱۴۰۲: ۳۷-۳۵). اما ضعف انسان‌شناسی فرهنگی و مهندسی علوم انسانی، و نبود رضایت‌مندی از خود و برخورداری کمتر از زندگی فضیلت‌مند در آموزش‌های حوزه و دانشگاه، ظرفیت هویت‌سازی ایرانی اسلامی برای جوانان را کاهش داد، و گسست در گفتمان‌سازی فرهنگی و دین‌ورزی را فراهم نمود. حتی فراتر از آن، تفکر انتقادی را که در نظام آموزش علوم انسانی مدارس علمیه نهادینه بود، مانند ساختار دانشگاهی از رونق انداخت (راد، ۱۴۰۴).

۶. بُعد کتیبه‌های معارف قرآنی و ترویج فرهنگ اسلامی: کتیبه‌های قرآنی موجود بر مناره‌ها نیز از منابع مهم برای درک دیدگاه‌های مذهبی و اعتقادی مردم و معماران و همچنین

عملکرد آنان است. بر اساس مطالعات انجام شده، تکرار مفاهیم «بیان صفات دعوت کنندگان به سوی خدا»، «توحیدی» و «بیان صفات خداوند» در آیات کتیبه های مناره قابل توجه است. در نتیجه آیات این کتیبه ها بیشتر به دو موضوع کلی «نشانه» و «هدایت» پرداخته اند که با توجه به آن ها می توان عملکرد مناره را «رسانه ای برای هدایت» دانست (رحیم نیا و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۹). از مفاهیم کتیبه ها، انواع نمادهای روحانی مانند آیات و آموزه های وحیانی با هدف ترویج فرهنگ اسلامی، تذکار و بیان تفسیری از آیات آمده است (ریاحی، ۱۳۹۹). وسعت کالبدی و معنایی مسجد گوهرشاد، یادآور آرامش های روانی، ارتقای حس قدسی بنا در مسیر تقویت فرهنگ رضوی است (باوندیان، ۱۳۹۶). همچنین برنامه های عبادی و اخلاقی از طریق تحلیل محتوا و مضامین کتیبه ها شامل خداشناسی، راه شناسی، اخلاق، انسان سازی در قرآن کریم، و احکام فردی و اجتماعی قابل احصا است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۲). کتیبه های قرآنی علاوه بر ترویج فرهنگ اسلامی، انعکاس دهنده شرایط سیاسی و اجتماعی دوره نگارش خود هستند و شرایط سیاسی و اجتماعی هر دوره در انتخاب آیات برای نگارش کتیبه های ورودی ها و محراب ها، تاثیر قابل توجه داشته است. عقیلی و همکاران (۱۴۰۱) با آگاهی از معنای نمادین هر رنگ (یک زبان جهانی) در روان انسان، از اهمیت اندیشه همگرا و وحدت گرایانه معماران مسلمان در تزئین پوشش داخلی و خارجی معماری مسجد در تمدن اسلامی بحث نموده و به تحلیل ابعاد آن پرداخته اند.

۷. بُعد تحول سبک زندگی و توسعه فردی: مسجد، ضمن تقویت سبک زندگی، بر آیات و روایات تمرکز دارد (زمانی و نورائی، ۱۴۰۲: ۱۱۸). در آیات متعدد قرآن کریم (مانند رعد، ۱۱؛ انفال، ۵۳؛ فرقان، ۱۰) بر تغییر و تحول پذیری ابعاد مختلف زندگی انسان اشاره فرموده است و شاید بتوان گفت فقط زندگانی در بهشت موعود است که در آن، تغییر و تحول راهی ندارد (مقیم و ایمانی، ۱۴۰۲: ۱).

با توجه به شکاف بسیار زیاد وضع موجود و مطلوب، مهمترین عامل در راستای بهبود وضع موجود، پیوند و هم افزایی اضلاع تربیتی «مسجد، مدرسه خانواده و محله» است و به علت اولویت زیاد «نقش آفرینی آموزش و پرورش در استفاده از ظرفیت تربیتی مساجد» باید نسبت به تحقق این هدف، اهتمام ویژه ای صورت پذیرد (شریف فرد و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۷). نقش محوری امام جماعت در تشویق دانش آموزان با همکاری و شرکت فرهنگیان و همچنین شناسایی و تقدیر از

فرهنگیان فعال و موفق در مدارس یا در مساجد اهمیت دارد. آموزش دروس مهارت دین و زندگی، آموزش قرآن و برنامه‌ریزی صدور کارنامه پرورشی دانش‌آموز، و برنامه‌ریزی با همکاری خانواده‌ها برای حضور موثر دانش‌آموز در مسجد،... نیازمند تعامل، برنامه‌ریزی و برگزاری جلسات مشترک امام جماعت با مدیران مدارس و اولیای دانش‌آموزان است. تشویق اولیای موفق دانش‌آموزان، تشکیل کمیته‌های نماز، تواشیح، سرود، دکلمه و نمایشنامه و کمیته پژوهش، همچنین برگزاری جلسه توجیهی با اولیای دانش‌آموزان در مساجد و اماکن مذهبی و انجام هماهنگی لازم با مرکز رسیدگی به امور مساجد، ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد و ستاد نماز جمعه و سایر کانون‌های مساجد (شیوه‌نامه طرح پیوند مسجد، مدرسه و منزل، ۱۴۰۳)، از اقداماتی است که سهم محوری در تحول سبک زندگی و توسعه فردی دارد. یداللهی و سعیدی (۱۴۰۲) نیز برقراری فضاهای کار اشتراکی مادر و کودک در مساجد را در جذب مخاطب موثر دانسته و در مقوله تثبیت علاقه به فرهنگ اسلامی آورده است.

در عرصه تربیتی، وجود رهبر اسوه، وجود تیم راهبر شایسته، نظام تربیتی کادر ساز، روحیه جهادی، تعامل با حوزه علمیه، خدمت‌رسانی پیرامون تعامل مسجد، مدرسه و خانواده، جامعیت تربیتی و تشکیلاتی، رفع موانع فعالیت جوانان و... عوامل کلیدی موفقیت مساجد هستند (شریف فرد، لطیفی، ۱۴۰۲: ۲۱).

۸. بُعد محراب شهدا: قداست مکانی مسجد به عنوان محراب شهدا و تجدید بیعت با شهدای محراب و شهیدان، انگیزه‌ای برای خادمان مردم و حکمرانی است تا در مناسبت‌های مقتضی، این مکان را برای ارتباط با مردم انتخاب کنند. سیدابراهیم رئیسی (۱۴۰۳) شهید جمهور ایران، یک علت انتخاب محل مسجد را برای ملاقات مردم، قداست جایگاه مسجد به عنوان محل تربیت و شهادت علمای دین و رهبران و اندیشمندان علوم دینی یا شهدای محراب ذکر نمود و در برخی سفرهای استانی برای ارتباط با مردم در مسجد حضور می‌یافت.

۹. بُعد وضع قوانین حقوقی: میزان استقلال در وضع قوانین، توجه به ساختار اقتصادی مسجد، و میزان رعایت قوانین موجود، از ویژگی اصلی است که برای رفع تعارضات درونی، و رفع چالش‌های اقتصاد داخلی مسجد، به آموزش حقوقی نیاز دارد. همچنین برای رفع ضعف‌ها در تصویب و نهادینه‌سازی قوانین داخلی مسجد، آموزش‌های حقوقی ضروری است (مهری، ۱۴۰۲).

لذا کیفیت و کمیت وضع قوانین حقوقی مربوط به مسجد که دربردارنده ارزش‌های انسانی و حمایت از عدالت اجتماعی است، نیازمند سامان‌بخشی و بازاندیشی است.

۱۰. بُعد آسیب‌شناسی بر اساس مداخلات اجتماع‌محور: وجود فاصله زیاد بین مراتب

دینداری که موجب دشواری درک متقابل افراد است، انتقادی است که در حوزه دینداری قابل تامل است. اکثر پژوهش‌ها از الگوهایی غیر از فرهنگ آرمانی اسلام تهیه شده‌اند و مناسبت کمتری با معیارهای دینداری فرد مسلمان دارند... ارائه الگوی قرآنی با رویکرد تقلیل‌گرایانه، با هفت مرتبه تجربی و سنجش‌پذیر برای ارزیابی میزان دینداری فرد می‌تواند راهکاری برای درک متقابل افراد باشد (جمشیدپنا و آخوندی، ۱۳۹۵: ۵۵). همچنین میزان وجود مشکلات اقتصادی ناشی از ارگان‌های رقیب، و میزان تعاملات غیر رسمی سودجویانه حول مسجد (مهری، ۱۴۰۲)، و میزان تناسب ساخت و مساحت مسجد با جمعیت هر منطقه شهری یا روستایی (میرزایی، ۱۴۰۰)، از آسیب‌های بالقوه بر اساس مداخلات اجتماع‌محور در مسجد محسوب می‌شود. از دیگر آسیب‌ها، انواع و انبوهی از طرح/ پروژه‌های موسوم به اقامه از سوی ستاد اقامه نماز است که برای راهبری موثر آنها نوعی بروکراسی سازمانی تولید شده است... لذا پدیده «بروکراسی نماز» در ارتباط ستاد اقامه نماز با سازمان‌های دولتی جلوه پررنگ‌تری پیدا کرده است (جعفری، ۱۴۰۲: ۱۹۴). همچنین از دیدگاه مشارکت‌کنندگان و گزاره‌های منتخب از مصاحبه‌ها، برخی آسیب‌های اجتماعی بر اساس مداخلات اجتماع‌محور، شناسایی و دسته‌بندی شده‌اند که عبارتند از:

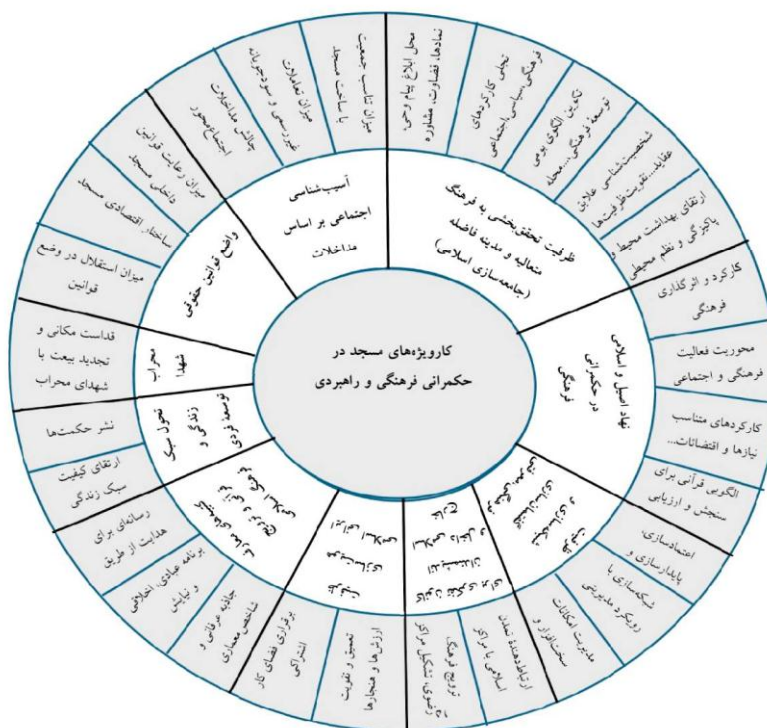
مساجد به‌عنوان حلقه واسطه ارگان‌های دولتی با سطوح جامعه و خانواده‌ها محسوب می‌شوند اما زیرساخت‌ها و انواع ابزار تشویقی در مسجد، کمتر وجود داشته یا بهره‌برداری بهینه نشده است. همچنین بودجه دولتی برای اجرای موفق کارویژه‌های مساجد مانند ایجاد جایگاه خاص برای جوانان در مسجد، و طرح پیوند سه‌میم، اجرای برنامه تغذیه سالم، اردوهای تفریحی و...، کمتر به مساجد اختصاص یافته است. وجود باشگاه فرهنگی در مساجد و باشگاه دانش‌آموزی در مدارس در حوزه قرآن و فرهنگ، برای شناسایی استعدادها با کمک حلقه‌های مفقوده مانند معلمان تیزبین و واقف به روحیه دانش‌آموز، ضروری است. همچنین مشارکت فرهنگی که در مسجد محله خود، حضور منظم داشته یا مسئولیت به‌عهده دارند، محور موثر تعامل و پیوند دانش‌آموز با مساجد هستند. از سوی دیگر، برنامه‌ریزی و هماهنگی برای برگزاری کلاس در زمان‌های مفید یا ساعات

کار شناور در مسجد، با همکاری مدیران مدارس ضرورت دارد. به‌ویژه بازتعریف نقش و وظایف خادم مسجد برای خدمات‌رسانی کارآمد در برگزاری منظم کلاس‌ها در مسجد، و جذب دستیار برای ایفای موفق‌تر نقش امام جماعت برای صدور کارنامه آموزشی دانش‌آموز، اهمیت بسیاری دارد (هرمزاده، ۱۴۰۳). از نتایج چند مصاحبه با فعالان این حوزه، به اهمیت رتبه‌بندی مهارت‌ها و تخصص امام جماعت و اجرای استعدادسنجی تاکید شده، تا به موازات طرح رتبه‌بندی معلم، دانش‌آموز و مربی، از سوی مساجد نیز برای صدور کارنامه آموزشی تمهیداتی اندیشه شود.

برگزاری برخی جلسات رسمی و غیررسمی معلمان و دانش‌آموزان در مساجد، یا برگزاری اردوهای زیست مسجیدی (پدر، پسر) و (مادر، دختر) در مساجد از سوی مدارس، می‌تواند به احیای برخی کارویژه‌های مسجد کمک کند. براین اساس، یک شاخص کلیدی در ارزیابی مدیران مدارس، بررسی میزان تعامل آنان با امام جماعت و هیات امنای مسجد است، و از سوی دیگر شاخص کلیدی ارزیابی امام جماعت نیز، میزان تعامل وی با مدارس و مدیران است. برای این مهم، دستورالعمل نحوه همکاری مدارس با مساجد تدوین شده و در برخی مساجد اجرایی شده و بازخوردهای موفق داشته است (صمیمی، ۱۴۰۳).

اردوهای فرهنگی باید فقط در مساجدی برگزار شود که با هدف تربیتی و پرورشی، از وجود مربیان آموزش‌دیده، مربی‌گری حرفه‌ای، و وجود امام جماعت مشتاق و آگاه در این حوزه بهره‌مند هستند تا اشتیاق بیش‌تر جوانان برای شرکت در اردوهای مسجد و شکوفایی استعدادها و توسعه مهارت‌های آنان فراهم شود. همچنین برای اجرای اردوهای پرورشی، تفریحی و تلفیقی به مشارکت شهروندان و مسئولیت‌پذیری فعال مساجد نیاز است تا پیامدهای ناآدلانه کمتری برای کارویژه‌های مسجد داشته باشد. بیش‌تر اردوهای فرهنگی، تفریحی و پرورشی، بدون مشارکت مسجد و معمولاً از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد، مرکز تبلیغات اسلامی، فرهنگسراهای شهرداری‌ها و سایر نهادهای دولتی و اختصاص امکانات مالی همراه با مربی‌گری کارشناسان انجام می‌شود. همچنین از تخفیف‌های تشویقی برای گروه‌های جوان فعال در مساجد استفاده نمی‌شود، یا ابزارهای تشویقی هویتی برای ترویج جمع‌گرایی و تضعیف فردگرایی، کم‌تر به کار گرفته شده است (هرمزاده، ۱۴۰۳). تشکیل هیات مشاوره با همیاری خبرگان، بازنگری و به‌روزرسانی شرح وظایف هیات امناء، مستندسازی فعالیت‌های مسجد در صداوسیما (مانند افق)، جذب معتمدین و

خیرین محله برای رفع اختلافات بین فردی و خانواده، طبقه‌بندی سنی جوان و نوجوان متناسب با توانمندی و علائق، تفویض اختیار و تبیین نقش جدید برای آنان مانند انتخاب و بیان حدیث در جمع نمازگزاران با موضوع سبک زندگی، احترام به والدین و نشر حکمت دینی در خانواده و محله، ایجاد همسویی و انسجام بیش‌تر بین هیأت امناء، امام جماعت، واحد بسیج و جوانان نمازگزار، از سیاست‌ها و راهبردهای امام جماعت است که کمتر مورد توجه قرار دارد (شهابی، ۱۴۰۳). برای اثربخشی موضوعات تربیتی در مساجد، باید با اطمینان و اعتماد از اثر اقدام، و برای دستیابی به نتایج، تلاش لازم را انجام داد (سلطانی، ۱۴۰۳). بر اساس ویژگی‌های اصلی، مفاهیم و مقولات در جدول ۱، مدل شماتیک این مطالعه (در شکل ۱)، ترسیم و ارائه شده است.

شکل ۱. ابعاد و مولفه‌های کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با بررسی نظامند محتوای علمی مقالات با موضوعات مشابه، و ترکیب و مقایسه نتایج از طریق اجرای هفت گام روش فراترکیب، مفاهیم کلیدی و مقولات شاخص کارویژه‌های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی، شناسایی و در قالب مدل ترسیمی ارائه شده است. در رده اول این مدل، بیش‌ترین تعداد مقولات و مفاهیم به «ویژگی‌های اصلی: ظرفیت تحقیق‌بخشی فرهنگ متعالیه و مدینه فاضله (جامعه‌سازی اسلامی)، نهاد اصیل و اسلامی برای نظام مدیریت فرهنگی قرآنی، ظرفیت شبکه‌سازی برای گفتمان‌سازی فرهنگی، و آسیب‌شناسی اجتماعی براساس مداخلات اجتماع‌محور» اختصاص دارد. در رده بعدی، میزان گستردگی مقولات و مفاهیم، در ویژگی‌های اصلی: «کانون تفکری برای اندیشمندان اسلامی داخل و خارج»، «ظرفیت هویت‌سازی ایرانی اسلامی برای جوانان»، و «تبیین‌کنندگی کتبه‌های قرآنی برای معارف قرآنی و ترویج فرهنگ اسلامی» آشکار شده است. کمترین مقوله و مفاهیم نیز در «محراب شهدا (با مقوله کلیدی قداست مکانی برای بیعت با روح شهیدان)»، «وضع قوانین حقوقی (شامل میزان استقلال در وضع قوانین داخلی، میزان توجه به ساختار اقتصادی مسجد، و میزان رعایت قوانین موجود داخلی)»، و «تحول‌بخشی در سبک زندگی و توسعه فردی (با مقوله کلیدی ارتقای کیفیت زندگی با محوریت نشر حکمت‌های نهج‌البلاغه)» آشکار شده است. بنابراین کمترین موضوعاتی که در محتوای علمی مقالات مورد بررسی قرار گرفته است، به ترتیب به مفاهیم و مقولات «تحول‌بخشی در سبک زندگی و توسعه فردی، و میزان توجه به ساختار اقتصادی مسجد، و میزان رعایت قوانین موجود داخلی، و میزان استقلال در وضع قوانین داخلی» اختصاص دارد.

از سوی دیگر، حاصل گفتمان‌ها و مصاحبه‌ها با صاحب‌نظران درباره عوامل ناکارآمدی احیای کارویژه‌های مسجد نشان داد، ترکیب و مقایسه برآیند دیدگاه‌ها بیش‌تر به مفاهیم: «میزان تعاملات چندسویه مدیران مدارس و امام‌جماعت و نیز هیات‌امناى مساجد، به‌عنوان شاخص ارزیابی»، «میزان وقوف، آگاهی و صبوری امام‌جماعت در رفع تعارضات و اختلافات بین هیات‌امنا، پایگاه بسیج، و کانون فرهنگی»، «میزان کارآمدی و اثربخشی مداخلات مراکز رسیدگی به امور مساجد»،

«ضرورت بازدید هیات امنای مسجد از عملکرد موفق سایر مساجد، با هدف تبادل تجارب»، «ارتقای آگاهی هیات امنای مساجد با هدف انسجام بخشی درونی»، و «شناخت ظرفیت های موجود مسجد همسو با اهداف توسعه و جمعیت شناختی آن» اختصاص دارد.

بازتاب این دسته بندی از مفاهیم و گفتمان غالب مصاحبه ها، بیانگر وجود حلقه های مفقوده برای احیای کارویژه ها و حکمرانی فرهنگی و راهبردی مسجد است که شمول آن، دربرگیرنده حلقه های مفقوده: ۱. «تعاملات پیشران» بین دستگاه های اجرایی، حکمرانی و دولت با مساجد؛ ۲. «تعاملات چندسویه» بین سه نهاد اصیل و تحول ساز جامعه مانند مدارس، مساجد و والدین / خانواده در هر محله؛ و ۳. «تعاملات انسجام بخش» بین کارگزاران مسجد مانند امام جماعت، هیات امناء، کانون فرهنگی، و واحد بسیج است.

شکل گیری این حلقه ها و اتصال آن ها، نیازمند بازآفرینی نقش خدمت گذاری حکمرانان، دولت، شهروندان، امام جماعت، کارگزاران و هیات امنای مسجد و محله است تا به فضل الهی، با هدف رستگاری جامعه اسلامی ایرانی، ضمن پاسخگویی به نیازهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی هر محله، رمزگشای احیای کارویژه های مسجد در حکمرانی فرهنگی و راهبردی باشد.

پیشنهادهای:

۱. با توجه به یافته ها، لازم است تخصص حرفه ای و آموزش های لازم برای هیات امناء، کارگزاران و امام جماعت مساجد در تعامل با نسل جوان و فعال در حوزه علوم و فناوری جدید مورد توجه بیش تر قرار گیرد تا در این حوزه، به طور مستقل و پیشرو به گونه ای اقدام شود که پاسخگوی انتظارات جامعه علمی و محلی باشد،
۲. با توجه به یافته ها، مسجد محوری و جذب مشارکت مردمی، وجود تعاملات اثربخش هیات امنای محله و هیات امنای مساجد با هدف شناسایی و رفع مشکلات محله، از ابعاد مهم حکمرانی راهبردی و فرهنگی مسجد هستند،
۳. ضرورت بیش و دانش کاربردی برای شناسایی موانع، پیشران ها و راهبردها در حوزه ظرفیت های راهبردی مسجد،

۴. توجه به پژوهش‌های دانشمندان علوم انسانی و اسلامی سایر کشورها با موضوع مسجد و حکمرانی، و مقایسه تطبیقی و تحلیل بر اساس الزامات ساختاری، حکمرانی و شهروندی،
۵. ضرورت آموزش حقوقی برای رفع تعارضات درونی و موانع رشد اقتصاد داخلی مسجد، و ضرورت ساماندهی، تصویب، تقویت و اصلاح قوانین داخلی مسجد، ۶. تحلیل ابعاد طرح پیوند مسجد، مدرسه و محله، و ضرورت وجود توانمندی‌های امام جماعت برای موفقیت طرح، ۷. رتبه‌بندی تخصص و مهارت‌های امامان جماعت با توجه به شاخص استعدادسنجی و سهم به سزای تسهیل‌گری دولت بر اساس این رتبه‌بندی و اجرای سیاست‌های تشویقی متناسب برای هر مسجد.

پیشگامی مشارکت جامعه علمی کشور نیز برای رفع موانع پیوند مسجد، مدرسه، محله و اولیای دانش‌آموزان ضروری است. این تلاش‌های هدفمند، و سایر مداخلات اجتماع‌محور می‌تواند ضمن انسجام‌بخشی، پیامدهای ارزشمندی برای احیای کارویژه‌ها و تقویت حکمرانی فرهنگی و راهبردی مساجد، و نشاط شهروندان و رضایت کارگزاران مساجد داشته باشد.

Referenc

- Aghili, Seyyed Ahmad, Esmaeili, Mohammad Reza, Tabatabaei, Seyyed Mustafa (1401). The Relationship and Continuity of Color in the Quran and Mosque Architecture in Islamic Civilization. Quarterly Journal of Quran, Culture and Civilization, 3(4), 104-127. [In Persain]
- Alvani, Mehdi (1379). Decision Making and Determining Government Policy, Tehran: Humanities Books Study and Compilation Organization (SAMAT) Publication.
- Bawandian, Alireza (1396). Value Indicators of Goharshad Mosque in Mashhad from the Perspective of Humanistic Wisdom, Razavi Culture Quarterly, 5(17), 209. [In Persain]
- Ayatollah Khamenei, Seyyed Ali (1395) Statements in the Meeting of Imams of Mosques in Tehran Province: Available at <https://farsi.khamenei.ir> [In Persain]
- Bigdali, Mohammadreza (1404). Factors of Inefficiency of Mosque Specific Functions, Unpublished Interview, Tehran: Imam Hussein Mosque (AS). [In Persain]
- Cárcaba, A., González, E., Ventura, J., & Arrondo, R. (2017). How does good governance relate to quality of life?. *Sustainability*, 9(4), 631; <https://doi.org/10.3390/su9040631>
- Center for Addressing Mosque Affairs (1397). Strategic Documents for Mosque Management, Framework and Requirements of the Mosque Cultural Management System, Tehran: Center for Addressing Mosque Affairs Publications Mosques. [In Persain]
- Cultural Monitoring Report (1402). Mosque in Iran, Statistics, Functions, Issues and Social Position, Volume 45, Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute Publications. [In Persain]
- Cultural Monitoring Report (1402). Tehran Teenagers and Mosques, Studying the Relationship between Tehran Teenagers and Mosques, Volume 46, Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute Publications. [In Persain]
- Danaeifard, Hassan, Javanali Azar, Morteza (2019). Public Policy Making and the Social Construction of Reality, Tehran: Imam Sadiq University Press. [In Persain]
- Daylami, Hassan Bin Mohammad (1988). Aalam al-Din fi Sifat al-Momineen, Qom: Publications of the Aal al-Bayt (peace be upon him) Institute for the Revival of Heritage.
- Ebrahimi, Mohsen (1402). Cultural Governance in Universities, Tehran: Killid Pajouh Publications. [In Persain]
- Erum, N., Musa, K., Sari, R. N., Sanusi, Z. M., & Said, J. (2025). Quality of governance and urbanization as moderators in the relationship between air quality, inclusive development, and life expectancy. *Air Quality, Atmosphere & Health*, 1-18.
- Fateminia, Seyyed Abdullah (1396). A Collection of Lectures on the Scientific Movements of the Ahl al-Bayt (AS), Tehran: Avini and Rasekhoon Websites. [In Persain]
- France, F. E. (2014). **A methodological systematic review of what's wrong with meta-ethnography reporting**. *BMC Medical Research Methodology*. 14:119.
- Hassanzadeh, Ali Reza (1404). Factors of inefficiency of mosque specific tasks, unpublished interview, Tehran: Tarbiat Modares University. [In Persain]
- Hedayati, Fatemeh, Soheili, Jamal-eddin, Rahbari-manesh, Kamal (1401). Explaining the relationship between interstitial spaces and the readability of the environment in the Seljuk era mosques using the method of space syntax, Research Journal of the History of Islamic Civilization, 55(1), 249-274. [In Persain]
- Heydari, Alireza (1404). Factors of inefficiency of mosque specific functions, unpublished interview, member of the board of trustees of the mosque and neighborhood, and imam of the mosque congregation, Tehran: Hedayat Mosque. [In Persain]

- Higgins, J. P., & Green, S. (2011). **Cochrane handbook for systematic reviews of interventions**. The Cochrane Collaboration. London, UK.
- Hormozzadeh, Amir-Hossein (1403). Factors of inefficiency of mosque functions, unpublished interview, member of the board of trustees and imam of the congregation, Mashhad: Imam Sadeq (AS) Mosque. [In Persain]
- Horowitz, Ben (1402). Culture of Building Culture, translator, Saeed Ghodousinejad, Tehran: Publisher, Ariana Qalam, 4th edition. [In Persain]
- Hosseini, Seyed Reza, Zakavat, Sahar, Afsharifar, Abbas (1402). Analysis of the themes and content of the inscriptions of the Grand Mosque of Qom based on the system of Quranic and Islamic knowledge, *Sokhan Tarikh*, 17(41), 2-23. [In Persain]
- Jafari, Ali (1402). Prayer bureaucracy: A case study of the inter-organizational bureaucracy of the relief committee with the prayer headquarters with an emphasis on the Sajjad system, Collection of abstracts of the first national conference on mosques and social order, Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute Publications. [In Persain]
- Jamshidiha, Gholamreza, Akhundi, Mohammad Bagher (2016). A Quranic model for measuring religiosity in Iran, *Journal of Quranic teachings*, Razavi University of Islamic Sciences, 13(23), 55-77. [In Persain]
- Javadi Amoli, Abdullah (2010). Quranic foundations of the Hussein ibn Ali (AS) movement, Lecture series, Qom: Israa Publishing Center. [In Persain]
- Javani Azar, Morteza (1404). Factors of inefficiency of mosque specific tasks, unpublished interview, Tehran, Imam Sadeq University (AS). [In Persain]
- Khairabadi, Hamid, Latifi, Meysam, Nazemi Ardakani, Mehdi (2019) Analysis of factors affecting the success of the congregational imam in the mosque-centered cultural system, *Journal of Religion and Cultural Politics*, 6(2), 32-2. [In Persain]
- Khaleghipour, Bashir, Latifi, Meysam (1402). Analysis of cultural and social policymaking of Iranian mosques in the last century, a study of a historical narrative, collection of abstracts of the first national conference on mosques and social order, Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute Publications. [In Persain]
- Khodad Hosseini, Seyed Hamid (1404). Factors of inefficiency of mosque specific functions, unpublished interview, Tehran: Tarbiat Modares University.
- Labkhanqah, Mohsen (1402). Mosque and Meaning: Studying the Position of the “Sacred Spatial Order” in the Realization of the Utopia and the Transcendent Culture from the Perspective of Sadra’i Cultural Theory, Abstracts of the First National Conference on Mosques and Social Order, Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute Publications. [In Persain]
- Mahdavi Kani, Mohammad Saeed, Amini Harandi, Reza (1396). Sustainable Cultural Development of a Mosque-Centered Neighborhood: The Case Study of the Samen-ol-Aemme Mosque (AS) Tehran: Bi-Quarterly Scientific-Research Journal of Religion and Communications, 2(52), 243-195. [In Persain]
- Mehri, Karim (1402). Theoretical and Executive Model of People's Participation to Counteract Social Harms Based on Community-Centered Interventions Based on Mosques and Neighborhood Imams, Collection of Abstracts of the First National Conference on Mosques and Social Order, Tehran: Publications of the Research Institute for Culture, Art and Communications. [In Persain]
- Mertens, D. M. (2010). Literature review and focusing the research. **Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods**, 89.
- Methodology for the Project of Connecting Mosque, School and Home (1403). General Directorate of Education of Khorasan Razavi. [In Persain]

- Mirzaei, Razieh (1400). Studying and understanding the characteristics of the mosque from the perspective of Islamic verses and narrations, *Journal of New Approaches to Islamic Studies*, 3(7), 149-172. [In Persain]
- Moghim, Seyyed Mohammad, Imani, Hossein (1402). Change, Improvement and Organizational Transformation Management, Tehran: Organization for the Study and Compilation of Academic Books in Islamic and Human Sciences (SAMAT), and the Institute for Research and Development of Humanities. [In Persain]
- Mousavi, Seyyed Sajjad (1404). Factors of Inefficiency of Mosque Specific Functions, Unpublished Interview, Tehran: Hazrat Qaem Mosque. [In Persain]
- Nabatian, Ali, Nabatian, Mohammad Ismail (1402). The role of the mosque in building an Islamic society from the perspective of Ayatollah Khamenei with emphasis on the statement of the second step of the Islamic Revolution, collection of abstracts of the first national conference on mosques and social order, Tehran: Publications of the Research Institute of Culture, Art and Communications. [In Persain]
- Qaedan, Asghar (1398). Components and Features of the Urban Structure of Medina in the Era of the Prophet (PBUH), *Research Journal of the History of Islamic Civilization*, 52(1), 107-125. [In Persain]
- Qaraati, Mahmud (1402). Analysis of the Central Functions of the Mosque from the Perspective of the Quran and Traditions, Abstracts of the First National Conference on Mosques and Social Order, Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute Publications. [In Persain]
- Rad, Ali (1995), Program of the Specialized Meeting of Dar al-Ilm. Scientific and Cultural Organization of Astan Quds Razavi, available at <https://sco.razavi.ir> [In Persain]
- Rahimnia, Reza, Halakoei, Nahid, Muezzin, Sajjad (2001). Rereading the Function of the Minaret Based on the Themes in the Verses of the Quranic Inscriptions; Case Study: Minarets in the Razi Style in Iran, *Journal of Iranian Islamic City Studies*, 12(47), 19-33. [In Persain]
- Riahi, Mohammad Hossein (2010). Manifestations of Islamic Quranic Art in the Historic Mosques of Isfahan, *Quarterly Journal of Quran, Culture and Civilization*, 1(1), 125-144. [In Persain]
- Sadehnejad, Fakhrieh, Najari, Reza (2013). Cultural Governance: A New Concept of Governance, *Journal of Human Resources and Capital*, 3(2), 68-82. [In Persain]
- Samimi, Mehdi (1403). How to Successfully Implement the Connection of School with Mosque, Unpublished Interview, Mashhad: Deputy for Education and Culture, General Directorate of Education of Khorasan Razavi. [In Persain]
- Schmidt, S. L., & Brauer, M. (2006). Strategic governance: How to assess board effectiveness in guiding strategy execution. *Corporate Governance: An International Review*, 14(1), 13-22. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2006.00480.x>
- Shahabi, Abolfazl (2010). Factors of inefficiency of mosque functions, unpublished interview, member of the board of trustees and imam of the congregation, Torqeba: Saheb-e-Zaman Mosque (AJ). [In Persain]
- Sharif Fard, Alireza, Latifi, Meysam (2010). The model of mosque success in the educational field (case studies of successful mosques), collection of abstracts of the first national conference on mosque and social order, Tehran: Publications of the Research Institute for Culture, Art and Communications. [In Persain]
- Sharif Fard, Alireza, Razini, Ruhollah, Abbasi Nozari, Hossein (2010). Study of the macro strategies of mosque-child and adolescent interaction with the approach of performance importance analysis, *Islamic Management Quarterly*, 28(1), 47-73. DOR: [20.1001.1.22516980.1399.28.1.3.8](https://doi.org/10.1001.1.22516980.1399.28.1.3.8) [In Persain]

- Sherwood, G. D. (2012). Meta-synthesis of qualitative analyses of caring: defining a therapeutic model of nursing. **Caring Nurs Class**, 1, 357.
- Slaughter, R. (2012). The knowledge base of futures studies. In **World Yearbook of Education 1998** (pp. 39-53). Routledge.
- Soltani, Mehdi (2014). Factors of inefficiency of mosque functions, unpublished interview, Torqeba: Saheb-e-Zaman Mosque (AJ). [In Persain]
- Tang, X. (2009). Qualitative Meta-synthesis Techniques for Analysis of Public Opinions for in-depth Study. *Social Informatics and Telecommunications Engineering*, 2338- 2353.
- Taylor, R. M., Pearce, S., Gibson, F., Fern, L., & Whelan, J. (2013). Developing a conceptual model of teenage and young adult experiences of cancer through meta-synthesis. **International journal of nursing studies**, 50(6), 832-846.
- Torring, J. (2012). **Interactive governance: Advancing the paradigm**. Oxford: Oxford University Press.
- Yadollahi, Elahe, Saeedi, Mahboobeh (1402). The living experience of the communal space of mothers and children in mosques, a platform for the growth and excellence of the family and the improvement of the cultural and social level of the neighborhoods, collection of abstracts of the first national conference on mosques and social order, Tehran: Publications of the Research Institute of Culture, Art and Communications. [In Persain]
- Zamani, Parasto, Nouraei, Mohsen (2013). The Role of the Mosque in Enhancing Lifestyle with a Focus on Verses and Narrations, Collection of Abstracts of the First National Conference on Mosques and Social Order, Tehran: Publications of the Research Institute of Culture, Art and Communications. [In Persain]

